

VU Research Portal

Over de taak van de sociaal historicus: mondiale problemen en digitale kansen

Bosma, U.T.

2013

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Bosma, U. T. (2013). *Over de taak van de sociaal historicus: mondiale problemen en digitale kansen*. Vrije Universiteit.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Over de taak van de sociaal historicus:
mondiale problemen en digitale kansen

prof.dr U.T. Bosma Faculteit der Letteren

Over te taak van de sociaal historicus:
mondiale problemen en digitale kansen

prof.dr. U.T. Bosma

Rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar Internationale en comparatieve geschiedenis vanwege de Stichting Beheer Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, bij de Faculteit der Letteren van de Vrije Universiteit Amsterdam op 15 november 2013.

OVER DE TAAK VAN DE SOCIAAL-HISTORICUS

MONDIALE PROBLEMEN EN DIGITALE KANSEN¹

Mijnheer de rector, dames en heren,

De digitale wereld van vandaag biedt ons sociaal-historici revolutionaire mogelijkheden. Tot voor kort moesten wij ons onderwerp van onderzoek sterk naar plaats en tijd inperken, omdat de hoeveelheid informatie die een mens kan verwerken nu eenmaal beperkt is. Dankzij de digitale revolutie kunnen we nu onvoorstelbare hoeveelheden informatie vergaren, structureren en zelfs analyseren. Dit stelt ons in staat nieuwe en omvattender vragen te stellen en deze met grote precisie te beantwoorden. Er wordt zelfs beweerd dat historici dáárdoor net zo exact kunnen worden als natuurwetenschappers en misschien wel net zo knap. Als dat geen wetenschappelijke revolutie is?

Er is echter meer nodig dan technologie om een wetenschappelijke revolutie in gang te zetten, zo leren ook eerdere ervaringen op het terrein van het sociaal-historisch onderzoek. Toen veertig jaar geleden computers en kwantificering samen met theorievorming hun intrede deden in het vak, waren de verwachtingen hooggespannen, maar al snel bleken de onderzoeksresultaten nogal tegen te vallen.² Het ouderwetse historische handwerk van lezen, vergelijken en interpreteren van tekstuele bronnen bleef onverminderd noodzakelijk. Zonder dat blijven trouwens de resultaten van kwantitatief geschiedonderzoek eenvoudigweg in de lucht hangen.

We zijn nu veertig jaar verder en het prettige van de huidige informatietechnologie is dat zij mogelijkheden biedt die beter passen bij de methoden die in ons vak al bijna tweehonderd jaar hun waarde hebben bewezen. De computer neemt nu een belangrijk deel van ons tijdrovende zoekwerk voor zijn rekening door bronnen zichtbaar en toegankelijk te maken – als nooit tevoren. Visualisatie van patronen in teksten of getallen helpt ons om structuur in de

¹ Graag bedank ik mijn collega's bij het IISG Aad Blok, Reinoud Bosch, Jacques van Gerwen en Aukje Lettinga voor hun reactie op en kritische opmerkingen over de tekst. Bart Hageraats heeft ten slotte de finale correcties voor zijn rekening genomen.

² Charles Tilly merkte naar aanleiding van een discussie tussen Lawrence Stone en Eric Hobsbawm op: 'I think, however, that Hobsbawm misses the extent to which historians of a decade ago oversold themselves on the explanatory powers of the social sciences, not realizing that those disciplines were much more effective in specifying what had to be explained and in ruling out superficial explanations than in producing explanations that could satisfy the average historian.' Charles Tilly, 'The Old New Social History and the New Old Social History', *Review* (Fernand Braudel Center) 7, 3 (1984), pp. 363-406 en hier p. 371. Zie in dit verband ook: E. J. Hobsbawm, 'The Revival of Narrative: Some Comments', *Past & Present*, 86 (1980), pp. 3-8, en Lawrence Stone, 'The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History', *Past & Present*, 85 (1979), pp. 3-24. Een fraai voorbeeld van overschatting van de mogelijkheden van de kwantitatieve geschiedenis is Emmanuel Le Roy Ladurie's inaugurele rede uit 1973, onder meer gepubliceerd als 'Motionless History', *Social Science History*, 1, 2 (1977), pp. 115-136.

chaos te ontwaren. En bij dit alles worden we als historici geenszins in een natuurwetenschappelijk keurslijf gedwongen.

Technologie echter is dienend en ik wil het vandaag voornamelijk over iets anders hebben. Als er namelijk iets is dat de naam revolutionair verdient, dan is het wel de recente trendbreuk in de steeds verdergaande specialisatie en de versnippering van perspectief in de geschiedwetenschap. Die trendbreuk was trouwens een lang gekoesterde wens. Deels geïnspireerd door de even meeslepende als speculatieve twaalfdelige *Study of History* van Arnold Toynbee, begonnen vakhistorici zich al in de jaren zestig achter hun oren te krabben over de almaar voortgaande specialisatie in hun vak. Toynbee deed het anders, en werd als alomvattend wereldhistoricus door *Times* in 1947 geroemd als de man who ‘found history Ptolemaic and left it Copernican.’ Toynbee werd dus een Copernicaanse revolutie toegedicht; net zo’n totale omkering van perspectief als toen de stoutmoedige Poolse sterrenkundige beweerde dat de zon niet om de aarde draait. Toynbee zelf tuimelde al snel van zijn Olympische hoogte, want wetenschappelijk kon zijn werk de toets der kritiek niet doorstaan – maar het ideaal van de geschiedenis van de mensheid bleef.³ Ik zal trouwens verder niet de inhoudelijk correcte doch lelijke term mensheidsgeschiedenis hanteren, en al evenmin het begrip universele geschiedenis maar de hedendaagse aanduiding *global history*, die zich helaas niet in het Nederlands laat vertalen.⁴

Het ideaal van de global history verspreidde zich via het onderwijs onder nieuwe generaties historici maar bracht vooralsnog geen veranderingen in de praktijk van het onderzoek.⁵ Dat was tot voor kort een brug te ver, omdat de digitale technologie nog niet genoeg was ontwikkeld om de benodigde grote hoeveelheden kwalitatieve en kwantitatieve data uit uiteenlopende culturele zones en tijdperken te verwerken en te analyseren. De combinatie van digitale middelen en global history is niet alleen zinvol maar dus ook noodzakelijk, en dat verklaart tevens waarom de door *Times* in 1947 met veel bombarie verkondigde Copernicaanse revolutie nog ruim zestig jaar op zich heeft laten wachten.

Wat de sociale geschiedenis betreft, is het opmerkelijk dat zij zich ondanks haar roep van innovatief en vooruitstrevend, pas recent en dan ook nog aarzelend op het terrein van de global

³ Geoffrey Barraclough, een bekende pionier van de wereldgeschiedenis, heeft in een artikel uit 1962 eveneens de analogie met de Copernicaanse revolutie gebruikt, overigens zonder daarbij te refereren aan het *Times* artikel. Zie G. Barraclough, ‘Universal History’, in: H.P.R. Finberg (ed.), *Approaches to History. A symposium*, London: Routledge & Kegan Paul, 1962, pp. 83-109 en hier p. 101.

⁴ De term universele geschiedenis werd al in 1795 gebruikt door Friedrich von Schiller in zijn oratie ‘Was heisst und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte. Eine akademische Antrittsrede’. Jenaer Reden und Schriften, Friedrich-Schiller Universität, Jena, 1953.

⁵ Barbara Weinstein, ‘History Without a Cause? Grand Narratives, World History, and the Postcolonial Dilemma’, *International Review of Social History*, 50 (2005), pp. 71-93 en hier p. 80. Gilbert Allardyce, ‘Toward World History: American Historians and the Coming of the World History Course’, *Journal of World History*, 1, 1 (1990), pp. 23-76.

history manifesteert.⁶ De sociaal-historici leggen wat dit betreft meer schroom aan de dag dan bijvoorbeeld de economisch-historici. Ik zal proberen voor die aarzeling een verklaring te geven. Maar vooral wil ik ingaan op de opkomst van de global history en de rol die de sociale geschiedenis daarin kan spelen. Tegen die achtergrond zal ik mijn eigen onderzoeksagenda aangaande arbeidsverhoudingen in intercontinentaal perspectief presenteren.

Van Von Humboldt tot commodity chains

Laat ik eerst aangeven wat volgens mij *niet* de reden is voor de trage opmars van de sociale geschiedenis binnen de global history. Het heeft niets te maken met een mogelijke strijd tussen kwantitatieve en kwalitatieve benaderingen. Sommige historici zweren bij tellen, terwijl andere allergisch zijn voor kwantificering en statistische methoden. Historische complexiteit laat zich in de ogen van de laatsten alleen maar recht doen door een kwalitatieve benadering. Maar ik denk dat sociaal-historici juist de combinatie van kwantitatieve en kwalitatieve benaderingen zien als wezenlijk voor hun vak.⁷ Bij de eerste benadering gaat het om het cijfermatig vaststellen van het relatieve gewicht van factoren en van samenhangen tussen historische fenomenen, terwijl het bij de tweede gaat om het doorgronden van de betekenis van die fenomenen.⁸ Statistische bewerkingen en interpretaties horen dan ook beide tot ons vak.

Over wat sociale geschiedenis inhoudt, verschillen de meningen. Ik kan mij echter goed vinden in wat Charles Tilly over de taak van de sociale geschiedenis heeft gezegd. Hij was weliswaar geen historicus maar wel een van de invloedrijkste historisch sociologen ooit en

⁶ Patrick Manning stelt in zijn *Navigating World History* vast dat sociale geschiedenis in de loop van de twintigste eeuw binnen de historische wetenschappen een periode van academische hegemonie bereikte, maar dat de sociale geschiedenis zich duidelijk niet in de voorhoede van de Global History heeft begeven. Patrick Manning, *Navigating World History: Historians Create a Global Past*. New York: Palgrave Macmillan, 2003, p. 201.

⁷ Zo trok de vooraanstaande Duitse historicus Jürgen Kocka in de jaren tachtig de grenzen tussen geschiedenis en sociologie, door te stellen: 'Andererseits ist einzuräumen, daß der Historiker in stärkerem Maß als der systematische Sozialwissenschaftler gehalten ist, konkrete und komplexe Konstellationen in ihrer Vielgestaltigkeit zu begreifen statt alzu schnell zu abstrahieren.' Jürgen Kocka, 'Theorieorientierung und Theorieskepsis in der Geschichtswissenschaft. Alte und neue Argumente', *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, 23 (1982), pp. 4-19 en hier p. 14.

⁸ In Reinoud Bosch, 'De essentie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek', *Kwalon*, 50, 1 (2012), pp. 18-23 en hier p. 22 wordt het onderscheid als volgt beschreven: 'Bij kwalitatief onderzoek gaat het om het doorgronden van betekenis(sen) van het onderzochte. Daar zijn specifieke hulpmiddelen voor, waaronder constante vergelijking, analytische inductie en theoretische sensitiviteit. Bij kwantitatief onderzoek gaat het om het creëren, toetsen, aan elkaar relateren, en interpreteren van cijferreeksen die een indicatie geven van (samenhangen tussen) elementen van het onderzochte. Vooral statistiek is daarbij een veelgebruikt hulpmiddel.'

wordt ook door sociaal-historici als een icoon van het vak beschouwd.⁹ Tilly schreef in 1985 letterlijk over de *taak* van de sociale geschiedenis en vatte deze samen als *ten eerste* het documenteren van grootschalige structurele veranderingen, *ten tweede* het reconstrueren van de ervaringen van gewone mensen tijdens die veranderingen en *ten derde* de relatie leggen tussen die twee.¹⁰ Wat betreft het documenteren en verklaren van structuren hebben de historici veel geleerd van de sociologie. Voor het reconstrueren van de ervaringen van de gewone mensen, zoals Tilly zegt, is in de jaren zestig het begrip 'history from below' in zwang gekomen. Welnu, het besef van de tijd-, plaats- en persoonsgebondenheid – en inderdaad, zoals men wil klassengebondenheid – van historische visies is niets nieuws en staat al heel lang bekend als historisme. Karakteristiek voor het historisme is de terughoudendheid in het oordeel over andere culturen en tijdperken. Structuralisme en historisme zijn twee kentheoretische benaderingen die radicaal van elkaar verschillen maar elkaar in de praktijk van de sociale geschiedbeoefening uitstekend aanvullen.¹¹

Hieraan ligt het dus niet dat de sociale geschiedenis zich op het mondiale vlak zo moeizaam manifesteert. Maar waar ligt het dan wel aan? Laat ik op die vraag meteen een kort antwoord formuleren om het vervolgens uit te werken. Mijn verklaring is dat zowel de sociale wetenschappen als het historisme waren vastgeroest in het begrippenkader van de eigen natiestaat. De sociale wetenschappen zijn zich inmiddels bewust geworden van wat zij noemen methodologisch nationalisme. Hieronder wordt de tendens verstaan om zich wat betreft onderzoeksvragen en -methoden te identificeren met de natiestaat.¹² Het historisme kent een vergelijkbaar probleem, zij het minder direct aanwijsbaar. Hier dreigt het gevaar dat we ons besef van historiciteit en respect voor diversiteit van visies te veel ruimte geven en gaan denken dat geschiedenis eigenlijk geen wetenschap is maar een verhaal. En dan is het nationale verhaal het meest veilige, en door het moderne statensysteem zoals zich dat in de negentiende eeuw ontwikkelde, ook het dominante. Toch bouwt de global history voort op de uitgangspunten van het historisme. Mijn stelling is dat de global historians daardoor in staat zijn gebleken een

⁹ Marcel van der Linden, 'Charles Tilly's Historical Sociology', *International Review of Social History*, 54 (2009), pp. 237-274 en hier p. 237.

¹⁰ Charles Tilly, 'Retrieving European Lives', in: Olivier Zunz (ed.), *Reliving the Past: The Worlds of Social History*. Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1985, pp. 11-52 en hier p. 31. Tilly's definiëring verwijst naar het *structure-agency* debat in de sociologie zoals dat sinds Max Weber wordt gevoerd.

¹¹ Zoals de historicus William H. Sewell heeft opgemerkt zijn het bij uitstek de sociaal-historici geweest die in de praktijk van hun onderzoek de dualiteit van structure en agency hebben overbrugd, door aan te geven hoe historische actoren structuren veranderen. Zie William H. Sewell Jr., 'A Theory of Structure: Duality, Agency and Transformation', *American Journal of Sociology*, 98, 1 (1992), pp. 1-29 en hier pp. 5 en 13.

¹² Andreas Wimmer en Nina Glick Schiller, 'Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology', *International Migration Review*, 37, 3 (2003), pp. 576-610 en hier p. 576.

uitweg te vinden uit de vergruizing van het geschiedbeeld. Het methodologisch nationalisme komt later aan de orde.

Voor de uitgangspunten van het historisme moeten we terug naar 1821, bijna tweehonderd jaar geleden, toen Wilhelm von Humboldt zijn beroemde opstel schreef met als titel *Ueber die Aufgabe des Geschichtschreibers*. Streng en objectief onderzoek naar de feiten, zo legt Von Humboldt uit, vormt de basis van het werk van de historicus. Maar gewapend met die kennis, aldus Von Humboldt, dienen historici hun intuïtieve vermogens aan te wenden, om zich uit hun eigen kleinheid te verheffen en open te staan voor de *überirdische Ideen* die voor de ordening in de kosmos zorgen. Pas dan zou de historicus de werkelijke betekenis van de historische feiten aan de lezer kunnen overbrengen. Het medium dat de historicus daartoe ten dienste stond was het verhaal. Van dat kosmische of metafysische denken was het genoemde artikel van Von Humboldt, en niet te vergeten het werk van zijn broer en geestverwant de grote ontdekkingsreiziger Alexander von Humboldt, doordrenkt.¹³

Dat kosmische besef en die kosmopolitische vanzelfsprekendheid zijn in de loop van de negentiende eeuw verdwenen, maar de door Von Humboldt genoemde *überirdische Ideen*, ik noem ze nu verder kortweg de historische idee, doken telkens weer in nieuwe gedaanten op. Voor Karl Marx bijvoorbeeld waren de ideeën beslist niet *überirdisch* maar juist gegrond in de productieverhoudingen. Hij noemde ze ideologieën. In het postmodernisme zien we de historische idee terug als *grand récit* of *meta narratif*, termen die zijn geïntroduceerd door Jean-François Lyotard, de vader van het postmodernisme. Hij doelde daarmee op grote historische interpretatiekaders zoals de vooruitgangsgedachte, het moderniseringsparadigma of de marxistische geschiedopvatting.

Postmoderne geesteswetenschappers hebben deze *meta-narratio's* in de ban gedaan en daarbij hebben zij de plaats- en tijdgebondenheid van historische zienswijzen onderstreept, precies zoals het historisme altijd al deed. Bovendien gaf het postmodernisme rond 1980 de verhalende geschiedenis een krachtige duw in de rug. Dat kon gebeuren, juist doordat er toen onder historici wijdverbreide scepsis ontstond over het nut van sociologische en kwantitatieve methoden in de geschiedbeoefening. Sociaal geëngageerde historici zagen het postmoderne verzet tegen het grote verhaal als een aanmoediging tot het schrijven van de 'history from below' ten gunste van maatschappelijk gemarginaliseerde groepen. Aldus kon de sociaal-historicus Jürgen Kocka in 1984 spreken van de 'warme wind van het neohistorisme'.¹⁴ De benaming neohistorisme, als postmoderne make-over van het klassieke historisme, is naar mijn idee zeer raak.

¹³ Het magnum opus van Alexander von Humboldt is de vijfdelige *Kosmos. Entwurf einer physischen Weltbeschreibung*. Stuttgart, Tübingen, Cotta, 1845-1862.

¹⁴ Jürgen Kocka, 'Zurück zur Erzählung? Plädoyer für historische Argumentation', *Geschichte und Gesellschaft*, 10, 3 (1984), pp. 395-408 en hier p. 402.

Dit neohistorisme ontpopte zich tot een uiterst invloedrijke en strijdbare wetenschapsopvatting, doordat het werd gevoed door de kritische theorie en het neomarxisme van de Frankfurter Schule en doordat het Michel Foucault's werk omarmde en zich door zijn persoon liet inspireren. Door de emancipatoire betrokkenheid en de kritiek op dominante ideologieën en kennissystemen onderscheidt het neohistorisme zich van het klassieke historisme.¹⁵ Het neohistorisme heeft zich vervolgens krachtig gemanifesteerd op het terrein van de koloniale geschiedenis. Het gaat hier om een invloedrijke wetenschappelijke stroming in verschillende disciplines, die zich laten vangen onder de noemer van de *post-colonial studies*, wederom een woordsamenstelling die eigenlijk alleen in het Engels bestaat. Deze stroming betoogt, mijns inziens terecht, dat Europese historische interpretatiekaders het zelfbeeld van voormalige koloniën tot op de dag van vandaag nog sterk beïnvloeden, zo niet domineren. Nogmaals, tot deze interpretatiekaders worden bijvoorbeeld het vooruitgangsgeloof en ook het marxisme gerekend.

Vanuit de post-colonial studies klonk daarom de roep om Europa haar positie van archimedisch punt in de geschiedenis te ontnemen en dit continent haar plaats terug te geven in de geschiedenis. Daarbij werd de leus *Provincializing Europe* aangeheven, geïnspireerd door Dipesh Chakrabarty's gelijknamige boek uit het jaar 2000. Deze Indiase historicus kwam tot zijn stellingname nadat hij bij de bestudering van de geschiedenis van de jute-arbeiders in India had vastgesteld niet te kunnen werken met marxistische begrippen omdat deze te zeer waren geworteld in de eigenaardigheden van de Europese geschiedenis.¹⁶ Daarnaast betoogde hij dat de manier waarop Europa historisch wordt gerepresenteerd een enorme en zeer problematische invloed heeft gehad op de manier waarop Indiase historici hun land zien. Met andere woorden de historische idee en daarmee het zelfbeeld van Europa is van grote invloed geweest op het Indiase zelfbeeld.

¹⁵ Tollebeek spreekt in dit verband van het radicale historisme van Foucault, terwijl Pieters opmerkt dat Foucault gegrepen was door de 'historische idee' maar deze beschouwde als een discursief fenomeen. Zie Jo Tollebeek, *De toga van Fruin: denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860*. Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1990, p. 401-402 en Jürgen Pieters, 'New Historicism: Postmodern Historiography between Narrativism and Heterology', *History and Theory*, 39, 1 (2000), pp. 21-38 en hier p. 28. Op zich, en dat heeft Ann Stoler ook vastgesteld, heeft Foucault zich trouwens niet met de postkoloniale problematiek beziggehouden, maar in die lacune heeft zijzelf met brillen voorzien. Ann Stoler, *Carnal Knowledge and Imperial Power: Race and the Intimate in Colonial Rule*. Berkeley: University of California Press, 2002.

¹⁶ Dipesh Chakrabarty, *Rethinking Working-Class History. Bengal 1890-1940*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1989. Overigens is Chakrabarty's standpunt niet onweersproken in India. Zo merkt Sabyasachi Bhattacharya op: 'It will be an exaggeration to say that the culturalist approach has been widely accepted as a substitute for analysis in terms of class structure and social existence conditions of labour. Nor are all historians progressing with equal rapidity towards the post-modern void.' Sabyasachi Bhattacharya, 'Paradigms in the Historical Approach to Labour Studies on South Asia', in: Jan Lucassen (ed.), *Global Labour History. A State of the Art*. Bern: Lang, 2006, pp. 147-160 en hier p. 154.

Chakrabarty koestert een uitgesproken weerzin tegen het historisme, wat gezien de problematisering van de historische idee door Lyotard begrijpelijk is, maar wat wringt met wat ik net gezegd heb over postkolonialisme als neohistorisme. Het is daarom zaak in *Provincializing Europe* na te lezen wat Chakrabarty nu precies bedoelt met historisme, want dan blijkt namelijk dat het hem gaat om ontwikkelingsstadia en modernisering.¹⁷ Geen zinnig mens zal het oneens zijn met Chakrabarty dat zulke begrippenkaders waaraan de eigenaardigheden van de Europese geschiedenis kleven, niet opgelegd mogen worden aan de historische werkelijkheid buiten Europa. Maar dit is geen reden om het klassieke en kosmopolitische historisme van Von Humboldt overboord te zetten, noch vormt dit een afdoende kritiek op het grote verhaal op zich.

Dit punt is van des te meer belang, omdat Chakrabarty onderkent dat bepaalde door Europa geïntroduceerde waarden universeel zijn en dat universalia niet gemist kunnen worden in de geschiedschrijving. Von Humboldts opvatting over de geschiedenis lijkt me dan zo gek nog niet. Ik zou zelfs willen stellen dat deze in het kader van de global history alleen maar aan actualiteit heeft gewonnen. Een onderbouwing voor die stelling kunnen we vinden in de bekende rede van William McNeill voor de *American Historical Association* in 1985. McNeill is een van de *founding fathers* van de global history en overigens ook een bewonderaar en criticus van Toynbee, over wie hij in 1989 een biografie publiceerde.¹⁸ In genoemde rede introduceerde McNeill het woord *mythistory*. Om ieder mogelijk misverstand meteen weg te nemen: McNeills gebruik van het woord 'mythe' heeft niets te maken met geschiedvervalsing maar onderstreept dat we het grote verhaal dat betekenis geeft niet kunnen missen, we kunnen dus niet zonder de door Lyotard verafschuwde meta narratio's, oftewel de historische idee.

Zonder Von Humboldt bij naam te noemen, grijpt McNeill in zijn rede terug op diens klassieke historisme, zoals Chris Lorenz in een interessant en verhelderend artikel heeft

¹⁷ Letterlijk schrijft Chakrabarty in zijn voorwoord bij de 2007 editie *Provincializing Europe*: 'To "provincialize" Europe was precisely to find out how and in what sense European ideas that were Universal were also, at one and the same time drawn from very particular intellectual and historical traditions that could not claim any Universal validity'. Dipesh Chakrabarty, *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2009, p. xiii. Het lijkt er verder op dat Chakrabarty's bezwaar in het bijzonder een 'variety of historicism' geldt dat een linear geschiedbeeld aanhangt. Chakrabarty, *Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000, p. 12.

¹⁸ William H. McNeill, 'A Defense of World History', in: William H. McNeill, *Mythistory and Other Essays*. Chicago: University of Chicago Press, 1986, pp. 71-95. William H. McNeill, *Arnold J. Toynbee, a Life*. New York: Oxford University Press, 1989. Zelf werd McNeill in 1963 in één keer bekend door zijn boek *The Rise of the West*, waar hij overigens later afstand van heeft genomen als zijnde veel te Eurocentrisch. Zie William H. McNeill, "'The Rise of the West' after Twenty-Five Years", *Journal of World History*, 1, 1 (1990), pp. 1-21.

uiteengezet.¹⁹ Het is ook dit historisme, waarin de historische idee centraal staat, dat sprankelend en met eigentijdse geschiedfilosofische begrippen is verdedigd door Frank Ankersmit.²⁰ Ankersmit stelt het scherp, en voor veel van zijn collega's te scherp, maar ik zie het als winst dat hij historici voorhoudt dat zij niet aan de historische idee ontkomen, maar zich ook niet langer kunnen beroepen op bovenaardse ideeën of deterministische geschiedfilosofieën. Dit stemt tot nadenken en hierin schuilt het belang van McNeills rede, omdat hij daarin historici oproept om niet weg te lopen voor hun verantwoordelijkheid door zich vast te bijten in de feitelikheden en hun onderzoeksterreinen steeds kleiner te maken. Wellicht wordt hun werk daardoor in objectieve zin wetenschappelijker, maar tegelijkertijd ook trivialer doordat de historische idee, die betekenis geeft aan de feiten, kleiner wordt – zo beklemtoon hij. McNeills rede over de mythistory bevat nog een tweede waarschuwing. Bij alle academische twijfel over de mogelijkheid van een kosmopolitisch perspectief trekt de nationale geschiedschrijving aan het langste eind.²¹ Dit is ook een punt van politiek belang. Er is na de Tweede Wereldoorlog namelijk uitentreuren geschreven over hoe in Duitsland het kosmopolitisch historisme van Von Humboldt door een combinatie van historisch relativisme en nationalisme in een 'survival of the fittest'-geschiedschrijving kon ontaarden.²²

McNeills rede bakent zijn positie als *global historian* af ten opzichte van het postmodernisme en postkolonialisme, doordat hij stelt dat we niet hoeven te volstaan met kritiek leveren op de meta narratio.²³ Niet alle meta narratio's zijn immers even gebrekking en

¹⁹ Chris Lorenz heeft McNeills rede geanalyseerd en met hem geconcludeerd dat het postmodernisme niet in staat is geweest om de mythistory de wereld uit te helpen. Het is aldus Lorenz inherent aan de manier waarop Von Humboldt de taak van de historicus heeft beschreven. Chris Lorenz, 'Drawing the Line: "Scientific" History between Myth-making and Myth-breaking', in: Stefan Berger, Linas Eriksonas & Andrew Mycock (eds), *Narrating the Nation: Representations in History, Media and the Arts*. New York: Berghahn, 2008, pp. 35-55 en hier p. 47.

²⁰ Frank Ankersmit, *Meaning, Truth and Reference in Historical Representation*. Ithaca: Cornell University Press, 2012, p. ix.

²¹ William H. McNeill, 'Mythistory, or Truth, Myth, History, and Historians', *The American Historical Review*, 91, 1 (1986), pp. 1-10 en hier p. 4 en McNeill, *Mythistory and Other Essays*, p. 49, waar hij zich pessimistisch uitlaat over de toenmalige pogingen om subnationale en transnationale geschiedenis te schrijven: 'The shift towards subnational and transnational historiography remains far too weak to challenge the centrality of national-scale history writing.'

²² Ik verwijs kortheidshalve naar Georg Iggers die deze *Werdegang* van het historisme nauwkeurig in kaart heeft gebracht. Georg G. Iggers, *The German Conception of History. The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present*. Middletown: Wesleyan University Press, 1983 (revised edition).

²³ Kenneth Pomeranz schrijft hierover: 'Increased knowledge of non-European histories complemented epistemological critiques of master narratives derived from European experience, but insofar as skepticism about big stories became an article of faith, it also militated against seeking to construct any sort of world history'.

Kenneth Pomeranz, 'Social History and World History: From Daily Life to Patterns of Change', *Journal of World History*, 18, 1 (2007), pp. 69-98 en hier p. 70.

waarom zouden historici niet de betere van de slechtere kunnen onderscheiden? Daartoe staan ons bijvoorbeeld hermeneutische benaderingen ter beschikking.²⁴ Ondertussen heeft het postmodernisme met name door zijn emancipatoire perspectieven de sociale geschiedenis bevrijd van bijvoorbeeld een te bekrompen opvatting van wat 'werk' is. Zo hebben we bij het IISG het concept van *global labour history* ontwikkeld, dat onder meer afstand neemt van het idee van de mannelijke kostwinner, een idee dat enige tijd de dominante doctrine was in Europa. De ontstaansgeschiedenis van *global labour history* toont een klassieke dialectische ontwikkeling van een beperkte opvatting van arbeid naar een universeel begrip dat recht doet aan de mondiale veelvormigheid door de tijd heen. Deze ontwikkelingen lijken erop te wijzen dat door wetenschappelijk en maatschappelijk debat historische ideeën gaandeweg inclusiever en daardoor beter kunnen worden.

McNeills oproep de vergruizing en perspectivische versplintering de rug toe te keren is, behalve voortkomend uit de onderzoekspraktijk, ook ingegeven door de mondiale problemen zelf. Het belang van het kosmopolitisme was voor McNeill en zijn generatiegenoten vanzelfsprekend na de Tweede Wereldoorlog. Het kosmisch bewustzijn van de gebroeders Von Humboldt is via de eerste ruimtefoto's van de blauwe planeet teruggekeerd als inspiratiebron voor ecologische geschiedenis. Die interesse werd versterkt door het milieubewustzijn dat in de jaren zeventig opkwam.²⁵ Het is geen toeval dat William McNeill en zijn zoon John Robert niet alleen naam hebben gemaakt als *global historians* maar ook als milieuhistorici.²⁶ Tenslotte klinkt ook McNeills zienswijze op het historisch bedrijf als een echo van Wilhelm von Humboldts essay 'Ueber die Aufgabe des Geschichtschreibers'. McNeill schreef daarover in 1990 namelijk: 'an art that historians have always cultivated, and we are now in a position to apply that art to the whole of the human past with a precision, richness, and accuracy beyond anything previously possible...'.²⁷ De geschiedenis als groepsportret van de mensheid dus, als één groot facebook.

Helaas, ik moet dit harmonische beeld meteen weer verstoren. In de eerste plaats omdat *global history* niet over iedereen en alles kan gaan en in de tweede plaats omdat de wereld

²⁴ In de jaren tachtig heeft Ankersmit met kracht verdedigd dat we de kwaliteit van de verhalen meten aan hun reikwijdte, mits natuurlijk deze verhalen wel feitelijk juist en consistent zijn. Chris Lorenz, *De constructie van het verleden: een inleiding in de theorie van de geschiedenis*. Amsterdam: Boom, 2006; 8^e druk, p. 113. In later werk lijkt Ankersmit zijn belangstelling voor dit punt te hebben verloren, om zich te concentreren op de vraag hoe de historicus zich verhoudt tot het verleden. Zie Frank Ankersmit, *Meaning, Truth and Reference*. Wel prijst Ankersmit Hegel vanwege diens stellingname dat kennis het resultaat is van een dialectische benadering. Zie *Meaning, Truth and Reference*, p. 18.

²⁵ McNeill zelf spreekt van een oecumenische setting voor nationale en locale geschiedenissen. McNeill, *Mythistory and Other Essays*, p. 79.

²⁶ Zie bijvoorbeeld John Robert McNeill, José Augusto Pádua & Mahesh Rangarajan, *Environmental History: As If Nature Existed*. New Delhi: Oxford University Press, 2010.

²⁷ McNeill, "The Rise of the West", p. 21.

wordt beheerst door economische en machtsongelijkheden. Om met het eerste punt te beginnen, namelijk: waar gaat global history over? Alles is interactie, noteerde Alexander von Humboldt, de ontdekkingsreiziger, ooit in één van zijn reisdagboeken. En zo zag hij ook de wereld als één groot web van connecties, tussen natuurverschijnselen, tussen mensen en natuur en tussen mensen onderling.²⁸ Die idee van een web van connecties dat al heel lang continenten en oceanen omspant zien we via historici als McNeill ook weer terug in de hedendaagse global history.²⁹ Over hoe lang 'heel lang' is mogen we van mening verschillen; ikzelf ben geneigd om de elfde eeuw als beginpunt te zien van een langzaam versnellende toeneming van de frequentie en intensiteit van de interacties, waardoor een steeds groter percentage van de wereldbevolking – zij het niet de totale wereldbevolking – in dit web van connecties wordt ingeweven.³⁰

Deze connecties verbinden echter ook schrijnende armoede en schreeuwende rijkdom met elkaar. Laat ik dit kort illustreren met het begrip *commodity chains*. Kort gezegd komt het erop neer dat vele producten zijn samengesteld uit andere producten die weer op vele plaatsen in de wereld zijn gemaakt.³¹ Omdat de marktprijs voor een massaproduct min of meer een gegeven is, betekent het dat naarmate werkers meer aan het begin van de productieketen staan, zij minder voor hun arbeid krijgen.³² Het lot van het kind dat voor een habbekrats sportschoenen in elkaar plakt in Bangladesh is op deze wijze gerelateerd aan dat van de gladdere reclamejongen ergens in een glimmende wolkenkrabber. Het moge duidelijk zijn, het is niet voldoende om het over interacties te hebben, het gaat ook over ongelijkheid.

De stand van de sociale geschiedenis

²⁸ In dit opzicht loopt er een directe lijn van de oude Leopold von Ranke via Ernst Troeltsch naar de propagandist voor de global history van het eerste uur Geoffrey Barraclough. Zie Barraclough, 'Universal History', pp. 89, 101.

²⁹ Patrick O'Brien, 'Historiographical traditions and modern imperatives for the restoration of global history', *Journal of Global History*, 1 (2006), pp. 3-39 en hier p. 4; John Robert McNeill en William Hardy McNeill, *The Human Web: A Bird's-Eye View of World History*. New York: W.W. Norton, 2003. Zelf heeft William McNeill aangegeven dat hij zich heeft laten inspireren door het klassieke Duitse historisme, waarbij hij Toynbees visie van autarkische culturele zones op zijn kop had willen zetten, naar analogie van Karl Marx zoals die dat had gedaan met Georg Wilhelm Friedrich Hegel. McNeill, *Mythhistories and Other Essays*, pp. 56-57.

³⁰ David Northrup, 'Globalization and the Great Convergence: Rethinking World History in the Long Term', *Journal of World History*, 16, 3 (2005), pp. 249-267. McNeill markeert het jaar 1000 als het begin van wat hij noemt oecumenisch kosmopolitisme, wanneer de markten van Eurazië met elkaar verbonden worden. McNeill, *Mythhistory and Other Essays*, p. 64.

³¹ Hierbij zij aangetekend dat de commodificatie, de omzetting van waarde in ruilwaarde, zelf per definitie een bijna onuitputtelijke bron van interacties vormt. Zie hierover bijvoorbeeld Sewell, 'A Theory of Structure', p. 26.

³² Marcel van der Linden, 'The Promise and Challenges of Global Labor History', *International Labor and Working-Class History*, 82 (Fall 2012), pp. 58-77 en hier p. 69.

We zijn nu langzamerhand aangekomen op mijn terrein van de internationale en comparatieve sociale geschiedenis. Het lijkt mij voor deze leeropdracht een goed uitgangspunt om de wereld op te vatten als een web van connecties, zij het *wel* één waarin grote structurele ongelijkheden zijn ingeweven.³³ Maar nu, bij de vraag hoe dit te onderzoeken, komen we aan bij het probleem van het methodologisch nationalisme. Terwijl sociaal-historici zich in hun element voelen in nationale samenlevingen en misschien ook nog wel binnen groepen van cultureel sterk verwante landen, bijvoorbeeld in de zogeheten *area studies*, zien we hen in de global history nauwelijks terug. Om serieus global history te schrijven is het echter van belang om over meer dan één continent iets te weten. Tot vrij recent waren sociaal-historici die zich in meerdere continenten verdiepten witte raven.³⁴ Economisch-historici waren op het terrein van de mondiale vergelijking al langer en prominenter aanwezig. Dit is deels het geval omdat de economische theorie daarvoor een stevige basis verschaftte, deels misschien omdat zij zich niet heel druk leken te maken over eventueel methodologisch nationalisme.

De sociale geschiedenis was echter, net als de meeste andere historische sub-disciplines, vooral nationale geschiedenis. En dat was niet alleen zo omdat sinds de tweede helft van de negentiende eeuw de geschiedschrijving in West-Europa was afgezaakt tot een middel om de voortreffelijkheid van de eigen nationale instituties te bewijzen.³⁵ De sociale geschiedenis nam ook een voorbeeld aan de moderne sociologie die vanaf 1900 opkwam en zich in navolging van Émile Durkheim met arbeidsdeling, urbanisatie, industrialisatie en modernisering bezighield.³⁶

³³ Niels Steensgaard merkte in dit verband op: 'the task confronting us is that of fundamental research carried out within a global frame of reference together with comparative research in order to refine our concepts and provide us with the tools of analysis that will permit us to understand the history of the various peoples and cultures, not as separate rivers, but as parts of a whole.' Zie Niels Steensgaard, 'Universal History for Our Times', *The Journal of Modern History*, 45, 1 (1973), pp. 72-82 en hier p. 82.

³⁴ Hetzelfde geldt trouwens voor cultureel antropologen die buiten Europa dikwijls aan dezelfde thema's werken als sociaal-historici. Zie verder Allardyce, 'Toward World History', p. 44; Philip D. Curtin, 'Depth, Span, and Relevance', *The American Historical Review*, 89, 1 (1984), pp. 1-9. Zelf publiceerde Curtin in dat jaar zijn boek over wereldwijde handelscontacten in de laatste 2500 jaar. Philip D. Curtin, *Cross-cultural trade in world history*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.

³⁵ De Franse historicus Jules Michelet en de Britse historicus Thomas Babington Macaulay worden steevast in dit verband genoemd. Ook de Amerikaanse *Historical Association* werkte gewillig mee aan de *nation building* door historische lijnen te trekken tussen blanke protestantse mannen en hun Griekse en Hebreeuwse voorvaders. McNeill, 'Mythistory', p. 4.

³⁶ Bij de aanvaarding van zijn ambt als hoogleraar Vaderlandse geschiedenis in Leiden in 1894 propageerde P.J. Blok de integrale geschiedschrijving als sociale wetenschap welke de gehele samenleving omvatte en daarin naar wetmatigheden diende te zoeken. Zie P.J. Blok, *De geschiedenis als sociale wetenschap*. Groningen: J.B. Wolters, 1894. N.W. Posthumus, die in 1913 aantrad als eerste hoogleraar Economische geschiedenis en in 1914 het NEHA (Nederlandsch Economisch-Historisch Archief) oprichtte en later, in 1935 het IISG, stond wat betreft benadering dicht bij de opvatting van integrale geschiedenis, of *histoire totale*, zoals die was geïntroduceerd door de *École des Annales*. Relevant voor de ontwikkeling van de labour history is Durkheims *Division du travail social*. Zie over de relevantie en beperkingen van dit werk voor de global labour history: Jan Lucassen, 'Writing Global Labour History

Hoe belangrijk ook, het zijn geen onderwerpen die zich gemakkelijk over de muren van de West-Europese nationale geschiedenissen lieten tillen. Hier liep Dipesh Chakrabarty ook tegenaan, toen hij zijn proefschrift schreef.

Nu zijn er na de Tweede Wereldoorlog wel degelijk pogingen ondernomen om dit methodologisch nationalisme in de sociale geschiedenis te doorbreken, en niet door de minste instituten. Zo lanceerde N.W. Posthumus, oprichter en eerste directeur van het IISG in 1953 een dertigdelige sociaal-economische geschiedenis van Azië bij E.J. Brill in Leiden. Posthumus heeft enige jaren zijn positie van directeur bij het IISG gecombineerd met die van wetenschappelijk directeur van deze fameuze uitgeverij.³⁷ Zijn opvolger bij het IISG, Adolf Rüter, die overigens ook de eerste leerstoel sociale geschiedenis in Nederland bekleedde,³⁸ zette die lijn voort door in 1956 een nieuw tijdschrift te lanceren, de *International Review of Social History*. Met dit tijdschrift wilde hij door de nationale begrenzingen van de sociale geschiedenis breken.³⁹ De *Review* is toonaangevend geworden, maar heeft het probleem van de begrenzing, ter bestrijding waarvan het is opgericht, nog niet opgelost. Ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van dit tijdschrift in 2006, stelde hoofdredacteur Marcel van der Linden vast dat er nog veel werk te doen valt om het blad tot een heus mondiaal tijdschrift te maken.⁴⁰ De wereld buiten het Noord-Atlantische gebied is nog steeds ondervertegenwoordigd in de kopij die ons ter redactie wordt aangeboden. Maar we blijven streven naar doorbreking van de grenzen.

Niet minder belangrijk waren de pogingen tot mondialisering van het historisch perspectief die in Frankrijk werden ondernomen door de uiterst innovatieve *École des Annales*. Deze groep stichtte in 1948 de *École des Hautes Études en Sciences Sociales* (EHESS) in Parijs, waardoor ze een stevige institutionele basis verkreeg en zich ook internationaal kon manifesteren. De leiders van het eerste uur Lucien Febvre en Fernand Braudel slaagden erin om met Amerikaans geld aan dit instituut afdelingen voor de bestudering van de geschiedenis buiten Europa te verbinden. Braudel zelf is natuurlijk beroemd geworden vanwege zijn monumentale driedelige sociale geschiedenis van het kapitalisme die op zijn beurt de inspiratie

c. 1800-1940: A Historiography of Concepts, Periods and Geographical Scope', in: Jan Lucassen (ed.), *Global Labour History*, pp. 39-90 en hier pp. 62-64.

³⁷ Deze serie kwam er uiteindelijk slechts heel gedeeltelijk, maar wel verscheen het uitstekende tijdschrift *Journal of the Economic and Social History of the Orient*. N.W. Posthumus was tot 31 december 1952 directeur van het IISG, vanaf 1946 tot 1949 interim directeur van Brill en van 1949 tot 1958 directeur van deze uitgeverij. Harriet Zurndorfer, 'The Orientation of JESHO's Orient and the problem of "Orientalism": some reflections on the occasion of JESHO's fiftieth anniversary', *Journal of the economic and social history of the Orient*, 51 (2008), pp. 2-30 en hier p. 3.

³⁸ L.J. Rogier, 'Levensbericht A.J.C. Rüter', in: *Jaarboek, 1966-1967*, Amsterdam, pp. 389-405.

³⁹ A.J.C. Rüter, 'Introduction', *International Review of Social History*, 1 (1956), pp. 1-7.

⁴⁰ Marcel van der Linden, 'Fifty Years', *International Review of Social History*, 50, 3 (2005), pp. 371-372.

vormde voor Immanuel Wallersteins niet minder fameuze *World Systems*-benadering.⁴¹ Maar heeft Braudel een doorbraak naar global social history bewerkstelligd? Als we mogen afgaan op het oordeel van Charles Tilly niet. In diens ogen kon deel één van het drieluik nog een geslaagde integrale sociale geschiedenis heten, maar in het derde deel dat de hele wereld bestrijkt had de sociale geschiedenis plaatsgemaakt voor economische geschiedenis.⁴²

Met andere woorden, Braudels indrukwekkende poging om de integrale sociale geschiedenis naar een mondiaal niveau te tillen, heeft veel invloed gehad op ons denken over de ontwikkeling van de wereldeconomie na 1500 maar heeft niet geleid tot sociale geschiedenis op wereldniveau. Een belangrijke verklaring daarvoor is dat in die jaren, we spreken over de jaren zeventig, de comparatieve sociale geschiedenis, en overigens ook de economische geschiedenis, nog niet ver genoeg gevorderd was. Om met succes vergelijkende geschiedenis te bedrijven moet een historicus natuurlijk allereerst beschikken over basiskennis van de geschiedenis van verschillende delen van de wereld. Maar minstens zo belangrijk zijn internationaal gestandaardiseerde historische databestanden op de terreinen van arbeidsrelaties, werkomstandigheden, familielevens, mobiliteit en migratie, enzovoort. Tot in de jaren negentig werden die data overwegend in een nationale context verzameld en dan vaak ook nog alleen maar voor één specifiek onderzoek. De kosten wogen daardoor niet op tegen de baten. Het onderzoek had bovendien meer momentum gekregen als sociaal-historici er internationaal carrière mee hadden kunnen maken.⁴³ Noodzakelijke investeringen in het vak bleven uit en getalenteerde sociaal-historici die zich aan het begin van hun carrières nog enthousiast hadden geworpen op de 'history from below' zeiden het empirisch onderzoek vaarwel om een glansrol te gaan spelen in het veld van de post-colonial studies.⁴⁴

De methode

Toonaangevende instituten op het terrein van de sociale geschiedenis en prominente sociaal-historici zijn in hun ontplooiing belemmerd door de langs nationale lijnen geformeerde onderzoeksinfrastructuren. Op dit moment zien we dat dankzij de huidige communicatiemiddelen en digitale mogelijkheden deze grenzen steeds gemakkelijker gepasseerd worden, al zal er voor een definitieve doorbraak wel een cultuuromslag nodig zijn.

⁴¹ Het driedelige werk van Fernand Braudel: *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century*. Vol. 1. *The structures of everyday life: the limits of the possible*, Vol. 2. *The wheels of Commerce*, Vol. 3. *The perspective of the world*. New York: Harper & Row, 1981-1984 [*Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe - XVIIIe siècle*, Paris 1979].

⁴² Tilly, 'The Old New Social History', p. 392.

⁴³ Charles Whetherell, 'Theory, Method, and Social Reproduction in Social Science History: A Short Jeremiad', *Social Science History*, 23, 4 (1999), pp. 491-499; Hartmut Kaelbe, 'Sozialgeschichte in Frankreich und der Bundesrepublik: Annales gegen historische Sozialwissenschaften?', *Geschichte und Gesellschaft*, 13, 1 (1987), pp. 77-93.

⁴⁴ Dit geldt bijvoorbeeld voor Dipesh Chakrabarty, Gyan Prakash en Ann Laura Stoler.

We zitten bij het IISG midden in dat proces, mede omdat het instituut functioneert als werkplaats voor een grote kring van onderzoekers uit verschillende disciplines in binnen- en buitenland. Dit uitgebreide gezelschap bouwt wereldwijde dataverzamelingen op, die de gehele wereld over de afgelopen vijfhonderd jaar bestrijken. Het gaat daarbij om gegevens over economische groei, demografie en migratie, arbeidsverhoudingen, sociale mobiliteit, stakingen, wellicht culturele indicatoren, en natuurlijk ook ecologie. Al deze elementen samen kunnen de basis vormen voor een *histoire totale*, of integrale geschiedenis op mondiaal niveau.⁴⁵

Historische dataverzamelingen zijn niet langer een halffabricaat in het onderzoek, maar hebben zelfs het deftige label e-humanities gekregen. Dat is terecht, omdat het hier gaat om zelfstandige en volwaardige academisch te waarderen activiteiten. Wat ik daarbij door eigen ervaring heb geleerd is dat de nu al tweehonderd jaar lang beoefende bronnenkritische methode nog niets aan belang heeft ingeboet. Ook ben ik ervan overtuigd dat we hier in Europa niet kunnen spreken voor collega's in andere delen van de wereld. Als we die twee punten goed in het oog houden, kunnen we flinke stappen zetten om het methodologisch nationalisme te overwinnen. Stap één is wat mij betreft dat we niet langer genoeg mogen nemen met hoogst onvolledige statistieken. Hoe armer en ouder samenlevingen zijn hoe minder betrouwbare gegevens we daarover hebben. Maar onvolledigheid, gekleurde en onbetrouwbaarheid zijn geen zaken waarvoor we als historici moeten terugschrikken.⁴⁶ De bronnenkritiek is het watermerk van de moderne geschiedbeoefening zoals die in de negentiende eeuw is ontstaan, en waardoor we ook uit weerbarstige bronnen bruikbare informatie kunnen verkrijgen. Niet kunnen is menigmaal niet aandurven, maar misschien is het nog wel vaker een kwestie van intellectuele gemakzucht.

Laat ik een voorbeeld geven vanuit een van mijn eigen onderzoeksgebieden, de geschiedenis van de rietsuikerproductie, tot wat voor groteske vertekening van de werkelijkheid zo'n gemakzucht kan leiden. Voor de periode tot 1900 bestaan er nauwelijks betrouwbare cijfers over de hoeveelheden suiker die geproduceerd werden door China en India. Gevolg is dat tot tien jaar geleden deze landen niet of nauwelijks werden opgenomen in historische statistieken van de wereldsuikerproductie. Pas recent hebben historici het aangedurfd die lacunes met beredeneerde schattingen in te vullen. Met alle foutenmarges die men kan bedenken, blijkt daaruit zonneklaar dat rond 1800 het Atlantische gebied slechts een derde van de wereldsuikerproductie voor zijn rekening nam; de rest kwam uit Azië. Willen we dus op een zinvolle manier internationale sociale maar ook economische geschiedenis schrijven,

⁴⁵ Bij het IISG zijn vier belangrijke datahubs ondergebracht, namelijk de Historische Steekproef Nederland (HSN), CLIO-Infra – Reconstructing Global Inequality, de Global Collaboratory on the History of Labour Relations 1500-2000, en HISCO (History Of Work Information System).

⁴⁶ We dienen hier wel een onderscheid te maken tussen onbetrouwbaar en gekleurd. Koloniale archieven zijn bijvoorbeeld tendentius of subjectief, maar dat betekent nog niet dat de data die ze bevatten onbetrouwbaar zijn. Bovendien betekent onbetrouwbaarheid niet hetzelfde als onbruikbaarheid.

dan zullen we schattingen, reconstructies, tellingen en metingen door elkaar moeten gebruiken. Dat werk kunnen we niet aan de computer overlaten, want er komen aspecten als weging en interpretatie, oftewel hermeneutische benaderingen bij kijken.

Soms zijn data zo schaars, dat we blij zijn met de meeste minuscule snippers informatie. Een paar planken, knopen, scherven aardewerk, schedels, tekstregels, een enkel reliëf op de Borobudur op Java kunnen de enige restanten zijn van bijvoorbeeld een uitgebreid Zuidoost-Aziatisch maritiem handelsnetwerk in de tiende eeuw. Zo'n snipper kan men als indicatie zien van een veel groter complex dat mogelijk in het verleden heeft bestaan. Carlo Ginzburg heeft destijds een lans gebroken voor de toepassing van de indicatieve of semiotische methode in de geschiedbeoefening.⁴⁷ Je zou zeggen dat dit een vanzelfsprekendheid is voor historici, maar in werkelijkheid beginnen zij hun onderzoek pas als zij zeker weten dat er voldoende materiaal voorhanden is, en daarbij leggen ze de lat heel hoog. Door een koppeling van indicatieve methoden aan statistische bewerkingen of aan digitale opties als bijvoorbeeld patroonherkenning, kunnen we onze mogelijkheden danig oprekken.

Om te kunnen vergelijken is consensus over definities en begrippen cruciaal. De benodigde overeenstemming ontbreekt echter volkomen op belangrijke terreinen van de sociale geschiedenis. Ik geef een voorbeeld uit het onderzoek naar de slavernij, een kernthema in de global labour history, aangezien tot ver in de negentiende eeuw slavernij in grote delen van Azië en Afrika wijdverbreid was. Waar slavernij voorkwam, bijvoorbeeld in Oost en West-Afrika of op de meeste eilanden van de Indonesische archipel, was gewoonlijk meer dan 20 procent van bevolking slaaf. Sommige historici menen dat zulke inheemse vormen van slavernij cultureel zijn bepaald en daardoor wezenlijk anders dan de economisch gemotiveerde slavernij die was geïntroduceerd in het kader van het Europese kolonialisme.⁴⁸ De Afrikanist Steven Feierman poneert zelfs dat het hele begrip slavernij een Europese categorie is, die we niet mogen opleggen aan andere samenlevingen. Feermans uitspraak kunnen we als sociaal-historici niet op ons laten zitten, omdat die bij voorbaat zinvolle vergelijkingen uitsluit. Natuurlijk zijn er bepaalde typen slavernij die betrokken samenlevingen niet als zodanig benoemen.⁴⁹ Maar dat betekent geenszins dat de feitelijke situatie zich niet als slavernij laat

⁴⁷ Carlo Ginzburg, 'Clues: Roots of a Scientific Paradigm', *Theory and Society*, 7, 3 (1979), pp. 273-288. Terecht heeft Peer Vries een flink aantal kanttekeningen geplaatst bij Ginzburgs artikel. Hoe dan ook is hier geen sprake van een paradigma maar hooguit van een methode, waarvoor ik binnen de global history emplooi zie om abducties te verkrijgen over connecties. Zie P.P.H. Vries, *Vertellers op drift. Een verhandeling over de nieuwe verhalende geschiedenis*. Hilversum: Verloren, 1990, pp. 92-93.

⁴⁸ Gyan Prakash, *Bonded Histories: Genealogies of Labor Servitude in Colonial India*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990, p. 10. Zie voor een kritiek op Prakash's standpunt Jan Breman, *Labour Bondage in West India. From Past to Present*. New Delhi: Oxford University Press, 2007, pp. 46-47.

⁴⁹ Pomeranz, 'Social History and World History,' p. 85. Zie ook hier Weinstein's bespreking van Feermans voorstel voor de ontwikkeling van een Afrikaanse 'macrohistory', oftewel *grand récit of mythistory*, als alternatief voor de Eurocentrische geschiedschrijving. Weinstein, 'History Without a Cause?', pp. 88-89.

definiëren. We zien hier dus hoe belangrijk het is om het debat te voeren over begrippen en definities. Alleen dan kunnen we verschillende vormen van slavernij wereldwijd en door de tijd heen beschrijven en vergelijken.

We kunnen daarbij helaas niet zo strak te werk gaan dat we eerst de spelregels vaststellen om ze vervolgens tijdens het spel *niet* meer te veranderen. Zo'n ideale situatie bestaat niet in de wereld van het onderzoek. Vaak blijkt namelijk gaande de rit dat de definities niet helemaal werkbaar zijn, doordat zich bijvoorbeeld meer soorten slavernij laten onderscheiden dan we aanvankelijk aannamen. Recente software voor kwalitatief onderzoek kan hermeneutische benaderingen niet alleen uitstekend ondersteunen maar ook als groepsproces vormgeven in virtuele discussieplatforms, de zogeheten *collaboratories*. Op deze wijze kunnen we een op hermeneutische benaderingen gebaseerde methodiek verder ontwikkelen, welke controleerbaar is en opstaat voor debat.⁵⁰

Niet alleen bij de dataverzamelingen en definities of taxonomieën maar ook bij comparatieve analyses hebben zowel sociaal-wetenschappelijke alsook hermeneutische benaderingen een rol te vervullen. We lopen namelijk vaak vast bij vergelijkingen tussen grootschalige en complexe historische verschijnselen, niet in de laatste plaats omdat de historische werkelijkheid vol zit met onderlinge wederzijdse beïnvloedingen. Die verstoren echter een zuivere vergelijking tussen casussen. Een aantal jaren geleden hebben twee wetenschappers, Werner en Zimmermann, getracht een methodologische strategie te ontwerpen, de zogeheten *histoire croisée*, die aan deze problematiek het hoofd moet bieden.⁵¹ Er valt nog veel te ontwikkelen aan dit model, waarin zowel hermeneutische benaderingen alsmede statistische methoden zoals multivariabele analyses ongetwijfeld hun plaats zullen vinden.⁵² Mijns inziens is er geen beter antwoord mogelijk op Chakrabarty's oproep om Europa zijn archimedisch punt te ontnemen, *to provincialize Europe*, dan door langs deze zojuist geschetste lijnen data te verzamelen en vergelijkend onderzoek te doen. Daarbij komen de methoden die ons historici al twee eeuwen trouw gediend hebben maar al te zeer van pas.

De agenda

⁵⁰ Een zeer lezenswaardige inleiding op de wetenschapsfilosofische aspecten van kwalitatief onderzoek geeft Reinoud Bosch, *Wetenschapsfilosofie voor kwalitatief onderzoek*. Den Haag: Boom, 2012.

⁵¹ Michael Werner en Bénédicte Zimmermann, 'Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity', *History and Theory*, 45, 1 (2006), pp. 30-50.

⁵² Prasannan Parthasarathi verweet onlangs het IISG dat het de comparatieve benadering in de global labour history nog weinig ontwikkeld had. Ik deel die kritiek tot op zekere hoogte maar ik wijs daarbij tevens op de obstakels die Werner en Zimmermann in kaart hebben gebracht in hun artikel 'Beyond Comparison', en waaraan Parthasarathi voorbij lijkt te gaan, namelijk dat *connections* vergelijkingen bemoeilijken. Zie Prasannan Parthasarathi, 'Global Labor History: A Dialogue with Marcel van der Linden', *International Labor and Working-Class History*, 82 (Fall 2012), pp. 109-114 en hier pp. 109-110.

Databases zijn onmisbaar en methodes verplicht, maar die zaken zijn dienend aan de grote vragen die de wetenschapper, en dit geval de sociaal-historicus, wil stellen. Laten we beginnen met te poneren dat het onderwijs alleen maar kan winnen bij het stellen van grote vragen en het trekken van grote lijnen. Het is dan ook geen toeval dat de global history vanuit het onderwijs en niet vanuit het onderzoek is ontstaan. Het onderwijs heeft op dit punt dus het onderzoek bij de les gehouden. Ik prijs mij daarom gelukkig met mijn benoeming aan de VU, waar global history en e-humanities prominent aanwezig zijn in het curriculum van de afdeling Geschiedenis.

Grote vragen zijn nodig om ons vak inspirerend te houden voor studenten, om wetenschappelijk vooruit te komen, en niet te vergeten om subsidieverstrekkers te verleiden grootschalig in ons vak te investeren. Wat dat betreft doen historici het slecht, vergeleken met de bètawetenschappers. Althans die klacht uitte de voorzitter van de *American Social Science History Conference* tien jaar geleden. We moeten als historici en sociale wetenschappers meer grote vragen stellen; *Big Science* noemde onze Amerikaanse collega het. Zo *big*, dat de kassa's ervan gaan rinkelen.⁵³ Op zijn klacht past allereerst een correctie, want de economisch-historici zijn namelijk wel degelijk in staat gebleken grote vragen te stellen over mondiale verschillen in welvaart. Economisch-historici zijn minder beïnvloed door discussies over meta narratio's en, zoals ik al zei, minder onder de indruk van de gevaren van het methodologisch nationalisme dan de sociaal-historici. Zeker heeft de postmoderne wending van de internationale sociale geschiedenis geleid tot vertraging in de formulering van mondiale onderzoeksagenda's. Toch betreur ik dat niet omdat deze discussies heilzaam zijn geweest. Maar nu moeten we verder.⁵⁴ Gelukkig zien we inmiddels op terreinen als de demografie, migratie, sociale mobiliteit of arbeidsdeling in gezinnen een duidelijke toename van mondiale historische vergelijkingen, en daarin blazen we in Nederland zeker ons partijtje mee.⁵⁵

Op het gebied van de global history van arbeid – we spreken hier van de Global Labor History – heeft het IISG zich als een leidend instituut gemanifesteerd, en voor pioniers valt er op dit terrein veel te beleven. In de eerste plaats omdat de rol van arbeid en arbeidsrelaties in de wereldeconomie zoals die zich over de laatste achthonderd jaar heeft ontwikkeld, onderbelicht is. Om een voorbeeld te noemen, economische groei wordt door de geschiedenis heen zeker niet alleen bereikt door betere technologie en betere instituties. Dit gebeurde misschien nog wel vaker door grootschaliger exploitatie van natuurlijke hulpbronnen en vooral door het verlengen

⁵³ Richard H. Steckel, 'Big Social Science History', *Social Science History*, 31, 1 (2007), pp. 1-34.

⁵⁴ Eerst recent hebben global historians als Kenneth Pomeranz en Patrick Manning concrete voorstellen gedaan voor zo'n agenda. Pomeranz, 'Social History and World History', p. 73; Manning, *Navigating World History*, pp. 201-214.

⁵⁵ Dit blijkt onder meer uit de sterke vertegenwoordiging van Nederlandse wetenschappers op de European Social Science History Conference en het aantal publicaties in vooraanstaande internationale tijdschriften op het terrein van de economische en sociale geschiedenis.

van de gemiddelde arbeidstijd.⁵⁶ Het laten oplopen van de arbeidstijd was waarschijnlijk een wereldwijd fenomeen aan het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw.⁵⁷ Ook de toename van het gemiddeld aantal gewerkte uren, vergroting van inkomensverschillen en afname van de baanzekerheid waren waarschijnlijk mondiale trends over de laatste dertig jaar.⁵⁸ De twee economisch gouden decennia voor 2008 waren waarschijnlijk niet denkbaar zonder deze trends. Het zijn slechts twee momentopnamen, die ik alleen aanhaal om te onderstrepen dat de vraag hoe arbeidsverhoudingen evolueren zich niet laat beantwoorden op basis van ervaringen over slechts een of twee generaties in maar één specifiek deel van de wereld. Om zinvolle uitspraken te doen, moeten we zulke transformaties over veel langere perioden beschouwen en met elkaar vergelijken en dan niet enkel binnen de Atlantische wereld. Mijn belangstelling gaat daarbij in het bijzonder uit naar drie onderwerpen, namelijk ten eerste de onvrije arbeid, ten tweede internationale organisaties die zich inzetten voor het verbeteren van arbeidsomstandigheden en ten slotte de spanningen tussen het mondiale kapitalisme, arbeidsverhoudingen en ecologie. Ik zal nu op alle drie kort ingaan.

De afgelopen eeuwen heeft de wereldeconomie zich, afgezien van slavernij, ontwikkeld dankzij zeer goedkope arbeid afkomstig uit allerlei lokale systemen van rekrutering. Terwijl het werk van slavenhalers, ronselaars, wervingsbureaus en mensensmokkelaars ruimschoots is belicht, blijft de aandacht voor de aanbodzijde achter. We weten dat arbeidsmigratie geen individuele beslissing is en weten ook dat de scheidslijnen tussen vrije en onvrije migratie uiterst vaag zijn, en toch is er weinig onderzoek verricht naar de collectieve mechanismen, zoals de familienetwerken en lokale machtsverhoudingen, waar een enorme dwang vanuit kan gaan op het individu om de grootste gevaren te trotseren. Ik zal in ieder geval mijn reeds in gang gezette studies naar de onvrije arbeid in Azië voortzetten. Ik wil dit thema verder uitwerken samen met collega's en studenten aan de VU, collega's bij het IISG en bij de École des Hautes Études en Sciences Sociales in Parijs. Aan dit laatste instituut ben ik de komende drie jaar verbonden als visiting professor.

Dan mijn tweede thema. Een belangrijk aspect van de mondiale geschiedenis van arbeidsverhoudingen zijn de organisaties die op internationaal niveau arbeidsomstandigheden proberen te verbeteren. Bekend zijn de International Labour Organization, gewoonlijk

⁵⁶ Jan Luiten van Zanden, 'Early modern economic growth. A survey of the European economy, 1500-1800', in: Maarten Prak (ed.), *Early Modern Capitalism. Economic and social change in Europe, 1400-1800*. Londen and New York, Routledge: 2001, pp. 69-87 en hier p. 86.

⁵⁷ Kaoru Sugihara, 'East Asian Path', *Economic and Political Weekly*, 39, 34 (2004), pp. 3855-3858; Kaoru Sugihara, 'The East Asian path of economic development: a long-term perspective', in: Giovanni Arrighi, Takeshi Hamashita & Mark Selden (eds), *The Resurgence of East Asia: 500, 150 and 50 Year Perspectives*. Londen: Routledge, 2003, pp. 78-123; Kenneth Pomeranz, 'Is There an East Asian Development Path? Long-Term Comparisons, Constraints, and Continuities', *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 44, 3 (2001), pp. 322-362 en hier p. 328; Pomeranz, 'Social History and World History', p. 75.

⁵⁸ Jan Lucassen, 'Outlines of a History of Labour', IISH-Research Paper 51, 2003, pp. 31-32.

aangeduid als de ILO, en internationale vakbondsfederaties. De laatste decennia lijken deze organisaties terrein prijs te geven aan VN-instellingen en niet-gouvernementele organisaties die zich inzetten voor de strijd tegen bijvoorbeeld mensensmokkel of moderne slavernij.⁵⁹ Andere belangrijke actoren die heel zichtbaar zijn, namelijk de organisaties die consumentenbewustzijn trachten te verhogen, zijn daarentegen niet nieuw. Het idee van *fair trade* is eigenlijk al bijna tweehonderd jaar oud. De strijd voor de afschaffing van de slavernij in het Britse imperium bereikte aan het begin van de negentiende eeuw een beslissende fase toen Britse vrouwen weigerden om nog langer door slaven geproduceerde suiker in hun huishoudens toe te laten.⁶⁰ Op het IISG bevindt zich veel materiaal over internationale of transnationale organisaties op het gebied van arbeidsverhoudingen, met inbegrip van gedwongen arbeid. Vorig jaar ben ik al begonnen om de belangstelling van mijn master-studenten voor zulke bronnen te wekken en daar zal ik mee doorgaan.

Ten slotte keer ik terug tot de gebroeders Von Humboldt en de zorg om de blauwe planeet. Gedurende de laatste achthonderd jaar is er met de nodige ups en downs een ware globale economie ontstaan, met enerzijds ongekende mogelijkheden en steeds betere levensverwachtingen, maar ook met vele sociale keerzijden. Productie en consumptie hebben zich wereldwijd over steeds grotere afstanden verspreid, met alle sociale en ecologische kosten van dien. Daar komt bij dat centra van grondstoffenexploitatie, plantagelandbouw en industrie zich steeds weer verplaatsen, vaak ecologische en sociale woestenijen achterlatend. Suikerplantages en kolenmijnen zijn bijvoorbeeld berucht om de ecologische en sociale kaalslag die zij nalaten. Ik wil niet *à priori* aannemen dat ontwikkelingen van het mondiale kapitalisme van de afgelopen eeuwen *unsustainable* zijn, zoals dat heet, maar al evenmin kunnen we achterover leunen, ervan uitgaande dat technologische vooruitgang ons altijd wel weer uit de brand zal helpen. Het beeld van de afgelopen eeuwen is eerder dat menig productiesysteem onder sociale en ecologische belasting is bezweken, terwijl er andere zijn die door sociale en technologische innovaties wel tot een duurzame verhouding met hun omgeving zijn gekomen. Als sociaal-historici kunnen we een belangrijke bijdrage leveren door tientallen, zo niet honderden casussen die op deze geschiedenis betrekking hebben, te analyseren. Daardoor kunnen we uitspraken doen over de condities die de mate van sustainability bepalen. We zijn op dit moment bezig daarvoor met binnenlandse en buitenlandse partners een grootschalig onderzoeksplan te ontwikkelen en voor zulk onderzoek financiering te vinden.

⁵⁹ Roger Böhning, 'The ILO and the New UN Convention on Migrant Workers: The Past and Future', *International Migration Review*, 25, 4 (1991), pp. 698-709.

⁶⁰ Sommige van de niet-gouvernementele organisaties in dit veld zijn overigens al heel oud. De strijd tegen de slavernij wereldwijd wordt bijvoorbeeld al 190 jaar lang gevoerd door de Anti-Slavery Society, sinds 1839 de Anti-Slavery International. Zie: <http://www.antislavery.org>

De vragen die ik aanroerde over economische ontwikkeling en arbeidsverhoudingen, over mobiliteit in het kader van de ontwikkeling van grote internationale arbeidsmarkten, en de vragen over de verhouding tussen economische ontwikkeling en sociale en ecologische condities, zijn grote vragen, die grote subsidies verdienen, zeker omdat we met de aanpak van onze mondiale problemen niet naar hartenlust kunnen experimenteren. We hebben maar één blauwe planeet, en dat we er zuinig op moeten zijn hoef ik u niet te vertellen. Wel wil ik gezegd hebben dat we het ons niet kunnen permitteren om de rijkdom aan ervaringen die de geschiedenis van de mensheid biedt, terzijde te schuiven. Daar ligt de taak van de sociaal-historicus en door een steeds doeltreffender toepassing van digitale mogelijkheden onder de vlag van de e-humanities kunnen we die taak nu ook werkelijk uitvoeren.

Tot slot enige woorden van dank

Aan het slot van mijn rede wil ik graag het Bestuur van de Stichting VU-VUmc, het College van Bestuur, het bestuur van de Letterenfaculteit en ten slotte de Stichting IISG bedanken voor het in mij gestelde vertrouwen. Collega's van de sectie Economische en Sociale Geschiedenis, ik ben jullie zeer dankbaar voor de hartelijke ontvangst in jullie midden. Na mijn rede hoef ik niet meer te zeggen hoezeer ik mij ook inhoudelijk op mijn plaats voel bij de VU.

Geachte studenten, al een aantal jaren geef ik aan deze universiteit college. Eerst over immigratie in Nederland, en dit en vorig cursusjaar over Europese migratie. Methodologisch nationalisme is, jawel, ook hier tentamenstof. Maar tijdens deze colleges hebben we vaak bijzonder levendige discussies waarbij internationale en vergelijkende sociale geschiedopvattingen met speels gemak in de praktijk overwogen en toegepast worden. Dat wordt nog vergemakkelijkt doordat we in deze colleges bij elkaar komen in een uiterst internationale samenstelling.

De leerstoel internationale en comparatieve sociale geschiedenis heeft niet alleen internationale oriëntatie maar ook internationale allure gekregen dankzij mijn voorganger Jan Lucassen. Belangrijke passages in mijn rede zijn geïnspireerd door zijn voorbeeld. Het vertrouwen dat we onszelf iedere dag weer kunnen overtreffen, draag ik graag over op mijn studenten. Ik bedank mijn collega's van het IISG voor hun collegialiteit en vriendschap en voor wat ik van hen geleerd heb en nog steeds leer. Ik verheug me ook op mijn verdere samenwerking met collega's, werkzaam aan andere universiteiten in Nederland en Vlaanderen en bij de zusterinstituten van de KNAW.

Bijzondere dank, en veel meer dan dat, gaat uit naar mijn ouders. Zij hebben mijn historische interesse door dik en dun gesteund. Het laatste dank jullie wel is voor Marjan en Eline, door wie ik besef wat uiteindelijk echt telt in het leven.

Ik heb gezegd.